

Tarjányi Béla

A Vatikáni kódex

Bevezetés

A Bibliában szereplő különböző iratok, ún. könyvek keletkezése a Kr. e. 1000 és Kr. u. 100 közé tehető. Ezeknek a könyveknek az eredeti kéziratai elvesztek, csak későbbi másolatok maradtak róluk. A Biblia szövegét ezekből a kéziratokból ismerjük.

Az Ószövetség héber (és arám) nyelven fennmaradt könyveinek szövege egységes, mert a zsidóság tudósai (az ún. masszóréták) egységesítették a szöveget, és nem tűrtek meg változatokat a szent könyvek szövegében. A héber (és arám) szövegek legfőbb és legrégebbi tanúja a Leningrádi kódex¹

Az Ószövetség görög nyelvű változata az ún. Hetvenes fordítás (Szeptuaginta), amely Kr. e.-i 2. században Alexandriában készült. Ez volt az Ósegyház általánosan használt Ószövetségi szentírása a Kr. u.-i 2-4. században. Olyan könyveket is tartalmaz, amelyek nincsenek benne a héber Bibliában. A szövege sok helyen eltér az egységesen elfogadott héber Ószövetség szövegétől, és az egyes kéziratok is számos helyen különböznek egymástól (kiegészítések, revíziók következtében). A legrégebbi, viszonylag teljes szövegtanúk a Vatikáni Kódex (jele B) és a Sínai Kódex (S) a Kr. u.-i 4. századból. Ezeket követi időrendben az Alexandriai Kódex (A), mely az 5. században készült.

Az Újszövetség legrégebbi szövegtanúi a fent említett kódexek (Vatikáni, Sínai, Alexandriai). A korábbi időkből (2.-3. század) fennmaradt szövegtanúk (papiruszok) igen jelentősek, de csak rövidebb-hosszab részleteket tartalmaznak az Újszövetségből.

Tekintettel arra, hogy mind a Hetvenes fordítás, mind az Újszövetség szövegtanúi sok helyen eltérnek egymástól, ezen szent iratok eredeti szövegének rekonstruálásával egy külön tudományág, a bibliai szövegkritika foglalkozik. A kutatások eredményeképpen kritikai szövegkiadások jelennek meg. Az Újszövetség szövegének általánosan elfogadott kritikai kiadása a Nestle-Aland féle

¹ A Leningrádi Kódex (Codex Leningradensis) a legrégebbi fennmaradt példánya a héber Biblia maszoréta szövegének, Kr. u. 1008-ból. A Biblia Hebraica Stuttgartensia (amire a legtöbb bibliafordító hivatkozik) ennek a pontos átirata. A Leningrádi Kódex tartalmazza a héber biblia teljes szövegét, bár a sorrend némileg eltér a legtöbb bibliától, mert a Krónikák könyve megelőzi a zsoltárok könyvét és Jób könyve a Példabeszédek könyvét. Tartalmaz ezenkívül maszoréta jegyzeteket is (nikudot). A bőrkötéses kódexet pergamenre írták. A Leningrádi Kódexet a szentpétervári orosz állami könyvtárban tárolják 1863 óta. Közismert nevét, amelyet az orosz forradalom után kapott, a könyvtár kérésére a mai napig nem változtatták meg. – Az Aleppói Kódex feltehetőleg valamivel régebbi, de hiányoznak belőle egyes részletek.

Novum Testamentum graece², a Hetvenes fordításé pedig a Rahlfs-féle Szeptuaginta-kiadás³. A mai bibliafordítások ezen kritikai kiadások alapján készülnek, valamint a Stuttgarter Héber Biblia⁴ alapján.

Az alábbiakban a Biblia egyik legrégebbi és legjelentősebb szövegtanúját, a Vatikáni Kódexet ismertetjük a kódex 2000-ben megjelent hasonmás kiadásához mellékelt Prolegomena⁵ alapján.

I. Paleográfiai és kodikológiai ismertetés

1. A kódex összetétele

A Vat. Gr. 1209 ma 1536 számozott oldalt, azaz 768 lapot (fóliót) tartalmaz; de ehhez hozzá kell tenni az elején 2 fóliót vagy 4 oldalt, amelyet I-IV-ig számoztak; a végén pedig egy számozatlan fóliót, amely kiegészíti az utolsó füzetet; ehhez járul még 3 kettős, számozatlan fehér fólió, amelyek a kódex elején lehettek, amikor be volt kötve. Mindegyik fólió (az eredetiek éppúgy, mint a csatoltak) pergamen. Jelenleg minden kettős fóliót széthajtva külön-külön párdossziában⁶ tárolnak.

Az eredeti kódex maradványát a 41-694-es és a 707-1518-as fóliók alkotják. A másolás idején – vagy nagyon régi korban – minden fóliót nagybetűs görög számokkal jelöltek, amelyeket a hátlap felső sarkába tintával írtak be; e számok közül sokat teljesen vagy részben levágtak a könyvkötők, de egy részük még olvasható, noha a tinta erősen kifakult⁷. Kikövetkeztethető, hogy a 41-694-es oldalak az eredeti kézirat 32-358-as fólióit, a 707-1518-as oldalak pedig a 369-774-es fólióit képviselik. Hiányzik tehát az elején 31 fólió, amelyeket 20, sűrűbb írással készített fólióval (40 oldallal) helyettesítettek; számítások szerint a hiányzó 31 fólión pontosan annyi szöveg volt, amennyi a Genézis eredeti szövegéből most hiányzik⁸. Az ugyancsak elveszett 359-368-as fóliókat 6 fólióval

² Barbara és Kurt Aland (ed.), *Novum Testamentum graece* (27. kiadás), Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1984.

³ A. Rahlfs, *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1935/1979.

⁴ R. Kittel (ed.), *Biblia Hebraica*, Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1937 - Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.

⁵ Az itt következő (rövidített) ismertetést ld.: *Codex Vaticanus B, Prolegomena*, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1999. Tartalom: Paul Canart, *Nocice paléographique et codicologique*, 1-6.o., Pierre-Marie Bogaert, *Le texte de l'Ancien Testament*, 7-26.o., Stephen Pisano, *The Text of The New Testament*, 27-41.o.

⁶ A kódex utolsó kötés-anyagát ma a kódex mellett külön tárolják. Az előző kötés valószínűleg vörös volt (fatábla vörös színre festett bőrrel bevonva), amint ezt a régi feljegyzések tanúsítják. Az utolsó kötés valószínűleg a 15. században végzett restauráció alkalmával készült.

⁷ Ez a számozás olvasható még pl. az 1280., 1296., 1356. és 1438. oldalakon. Sok szám, amelyet az 1904-1097-es faksimile olvashatónak jelez, ma már nem az. (Vajjon valóban olvashatók voltak ezek?)

⁸ A számítás először úgy készült, hogy egy eredeti fólió tartalmát (a sorok száma és a soronkénti betűszámok alapján) összehasonlították egy helyettesítő fólió tartalmával. A Rahlfs-kiadás alapján számolva ellenőrizték: hány eredeti fólióra volt szükség a hiányzó szöveg pótlásához.

pótolták (a jelenlegi 695-706-os oldalak). Nehezebb megállapítani, hogy hány fólió veszett el a végén. Számításunk szerint a Zsidókhoz írt levél kiegészítéséhez valamivel több, mint 3 fólió hiányzik. A legújabb kiegészítés (1519-1536) a Zsidókhoz írt levél végét (a Zsid 9,15-től) és az Jelenések könyvét tartalmazza.

Néhány kivételtől eltekintve a kódex teljes egészében quinionokból, tízlapos füzetekből állt. Az első megmaradt füzet (41-54. oldal; eredetileg a 32-38. fóliók) már csak 7 fólióból áll; teljes formájában a 29-38. fóliókat tartalmazta. Ez előtt legalább 3 füzet teljesen elveszett: valószínűleg két quinion és egy (nyoclapos) quaternion. Az 55. oldaltól kezdve (eredeti 39. lap) szabályos sorrendben 32 quinion követi egymást (5-36. füzet) egészen a 694. oldalig (eredetileg a 358. fólió); az elveszett quiniont (a 37.-et) egy (hatlapos) ternionnal pótolták (695-706.o.). A 707-926. oldaltól (eredeti 478. fólió) 11 quinion található (a 38-48-ig); a következő füzet, a 49. (927-944. oldal = 479-487. fólió) egy quinion, ennek utolsó fólióját, mely üres maradt, kivágták. A 945-1504. oldalakon (eredeti 488-767. fólió) 28 quinion követi egymást (az 50-77.-ig). Az utolsó fennmaradt eredeti füzet, a 78. (1505-1518. oldal = 768-774. fólió) már csak 7 fóliót tartalmaz.

Az 1904-07-es faksimile jelzései ellenére nyomát sem találtuk a füzetek olyan ősi számozásának, amely összhangban állna az eredeti munka szerkezetével. Az a (görög és latin) számozás, amelyet mindegyik füzet külső felső sarkában találunk, a 4. számmal (δ') jelöli a második fennmaradt füzetet (55-74.o.; de a számot tévedésből az 53. oldalra írták!), és így tovább egészen a 77. számig (οζ', l. 1505.o.); tehát egy számmal elmarad az eredeti sorrendtől, talán azért, mert a kiegészítő füzetek számát veszi alapul (ezeket viszont nem számozták).

2. Anyag, beosztás, fűzés, vonalozás

A kódex gondosan készített, nagyon vékony pergamenlapokból áll; egyes oldalakon nagyritkán bőrhibából vagy készítési hiányosságból származó kis kör alakú lyuk található, amelyet a scriptor a másolásnál kikerült. A viszonylag sok folt és néhány szakadás a kötet használatából származik; egy esetet kivéve (a 355-356. oldalon, ahol a fólió külső felső részét letépték) ezek nem okoznak jelentős akadályt az olvasatban. A túlságosan savas tinta nem egyszer kimarta, sőt kilyukasztotta a pergament; de ritkán fordul elő, hogy ez zavarná az olvashatóságot.

A fóliókat az ún. Gregory-törvény szerint állították össze: a „húsos”- és a „szőrös” oldalak szemben vannak egymással, és a füzet a „húsos” oldallal kezdődik.

A sorok vonalozását egy nagyon kis átmérőjű, kört húzó metsző-fúró szerkezettel készített jelző pontok irányítják. A függőleges sorokhoz a felső és az alsó margón vésték be őket, igen közel a jelenlegi szélhez (amely erősen elron-

gyolódott); a vízszintes sorokat illetően ezek a pontok a fólió külső szélétől 58-90 mm-re helyezkednek el (90 mm pl. az 55. oldalon) – tehát az utolsó írott oszlopra esnek, mint pld. a Sinaiticus-ban, s ahogyan ez ott is látható, az utolsó alsó pont gyakran kettős (pl. 255-273.o.).

A vonalozás módjának pontos meghatározása még nem teljesen sikerült, de feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy egészen szabályos a tördelés.

Nagyon valószínű, hogy minden sor-jelzést a húsos-oldalon húztak meg. Ilyen eredményt ad általában a 2-es módszer alkalmazása (a Leroy-féle nomenklatúra szerint), amikor a fóliók (vagy duplafóliók) egyesével a húsos-oldallal felfelé vannak fordítva. Némi bizonytalanságot okoz azonban, hogy a függőleges sorok gyakran határozottan erősebben nyomottak, mint a vízszintesek, és intenzitásuk is – gyakran ugyanabban a füzetben – eltérő (pl. 55-74.o.). Ennek feltételezése, hogy az egyik fóliót a másikra helyezték a bevésített és a kidomborodó részek jelenlegi elrendezése érdekében, olyan bonyolult manipulációkat tételezne fel, amelyet nem tartunk ésszerűnek.

Ami a vonalozás típusát vagy rajzformáját⁹ illeti, kétféle jelentős megoldást alkalmaztak mind a háromhasábos, mind a kéthasábos tördelés esetében (az utóbbi a bölcsességi könyvekben látható): a különbség a vízszintes sorok meghúzásának módjából származik. A függőleges vonalak az alábbi módon helyezkednek el: a háromhasábos tördelésben hat függőleges vonal – a lapon felülről lefelé meghúzva – határolja a három hasábot (pl. 255-274.o.); a kéthasábosban pedig mindegyik hasábot jobbról-balról két, elég nagy térközű vonal határolja: az első baloldali vonal jelzi azt a helyet, ahol a sztichosz (félvers) kezdődik, a második pedig, ahol folytatódik, a kezdethez képest hátrább. A két jobboldali vonalnak ugyanez a szerepe a fólió másik oldalán (pl. 615-634.o.). A leggyakrabban előforduló típusban a vízszintes vonalak mindegyike a szöveg egy sorának felel meg; az első és az utolsó folyamatosan van meghúzva az első baloldali függőlegetől az utolsó jobboldali függőlegesig; nemegyszer azonban kivehetetlenek a hasábok közötti meghosszabbítások (pl. 595-614.o.) – talán soha nem is húzták meg ezeket. A többi vezető vonal csak a két vagy három hasáb mindegyikének belsejében található. Egy másik típusban minden vízszintes vonalat megszakítás nélkül az első baloldali függőlegetől az utolsó jobboldali függőlegesig húztak meg, de többségüket oly módon, hogy egy meghúzott vonalhoz két írott sor tartozik; kivételt képez néhány „egymáshoz közelálló” sor (a szabály: egy meghúzott vonalhoz egy írott sor tartozik) fent, és esetleg lent. E tekintetben három megoldást alkalmaztak: 1.) öt egymáshoz közelálló sor fent és kettő lent (55-75.o.); 2.) csak fent négy sor (867-886.o.); végül 3.) három sor fent és kettő lent (907-926.o.). A jelzőpontok rendszerint ad hoc távolságban állnak

⁹ L. Leroy-Sautel; ezek visszautalnak az előző bibliográfiára. Tekintettel a Vaticanus-ban használt vonalozási típusok kivételes voltára, inkább leírtuk ezeket, mintsem kodifikáltuk volna Leroy szabályai szerint.

egymástól¹⁰. Megjegyzendő, hogy hasonló eljárást alkalmaztak a Sinaiticusban is.

3. A másolás és a díszítés

a/ A könyvek elhelyezkedése a kódexben

A kódexben a bibliai könyvek „takarékosnak” mondható módon követik egymást. Az egyes könyvek általában annak a hasábnak a tetején kezdődik, amely közvetlenül az előtte levő könyv befejezése után következik, akár az első, akár a második, akár a harmadik hasábról legyen is szó; más szóval: egyáltalán nem törekedtek arra, hogy egy könyv kezdete egybeessen egy oldal, egy fólió vagy egy füzet kezdetével. A nagyobb egységeket illetően a helyzet a következő: A történeti könyvek a 2. Ezdrással fejeződnek be a 624. oldalon, azaz a 33. füzet 5. fóliójának hátoldalán, az 1. hasábnak (amely a szövegnek csak a két utolsó sorát és a végső címet tartalmazza), az oldal többi része üres. A bölcsességi könyvek ezt követően ugyanezen 33. füzet 6. fóliójának előlapján kezdődnek. Eszter, Judith és Tóbiás a bölcsességi könyvek korpuszában helyezkednek el. A tördelési különbség ellenére Eszter azon az oldalon kezdődik, ahol a Sírák fia könyve befejeződik. A legfeltűnőbb elválasztás Tóbiás és a prófétai könyvek között található; előbbi a 944. oldalon fejeződik be, a 49. füzet 9. fóliójának hátlapján (kevésbé a 2. hasáb közepe előtt); ez után a füzet utolsó fólióját levágták (kétségkívül üres maradt). Ózeás könyve ilymódon az 50. füzet első fóliójának előlapján, a 945. oldalon kezdődik. Végül, mint a bölcsességi könyvek esetében, az Újszövetség egy füzetnek (a 54.-nek) a 6. fólióján kezdődik, az előlapon, az 1235. oldalon – az előző oldal nagyrészt üres maradt. Az Újszövetség többi könyve „takarékos” módon követi, eltekintve Lukács evangéliumától, amely kezdődhetett volna az 1303. oldal 3. hasábján, de ez üres maradt, és a könyv kezdetét átvitték a hátlap első hasábjába, vagyis az 1304. oldalra; ennek a kivételes elrendezésnek az oka titok marad számunkra¹¹. Ezzel szemben természetes, hogy a bölcsességi könyvek kezdetén másoló-váltásra került sor, és egy másik kéz írta a prófétai könyveket is. Ezek után áttérünk arra, hogy az írásmódról és a másolókról ejtsünk szót.

2/ Az írásmód, a díszítés és a másolók

A Vaticanus írásmódja „bibliai unciale” néven ismert, amit másképpen – G. Cavallo alapvető monográfiáját követően – „bibliai majusculum”-nak is nevezzük¹² (19). A szóban forgó írás szabályait – „kánonját” – Cavallo határozta

¹⁰ A 38. füzetben (707-726.o.) kétféle pontozás látható: az első, kintebb, megfelel az első típusnak (minden sorhoz egy vonal), a második, beljebb, megfelel a második típusnak (egy vonal két soronként).

¹¹ Lehet, hogy a másoló helyet akart hagyni a Márk-evangélium hosszabb befejezésének (16,9-20), amint ezt Pisano feltételezi, ld. alább.

¹² G. Cavallo, *Ricerche sulla maiuscola biblica*, Firenze 1967.

meg. Az írás nagybetűs, és minden betű két vezérsor között helyezkedik el. A betűk tengelye függőleges. Majdnem mindegyik betű egy négyzetbe írható, kivétel a I, P, Y, Φ és a Ψ, amelyek szára lenyúlik az alapsor alá, a Φ és a Ψ felül is túlnyúlik a soron. Az írásszög – kb. 75 fok – kiemeli a vonalak különbségét: a függőlegesek erősen jelzettek, a vízszintesek és az emelkedők fonálszerűek, a ferdén ereszkedők közepesen vastagok; ha a kánon tökéletesebben érvényesül, az ellentét enyhe és állandó marad. A vonalak végét rendszerint semmilyen díszítő vonal sem jelzi – ezek ductusát Cavallo részletesen tanulmányozta. A kánont igen alaposan betartja a Vaticanus másolója. Csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a P, az Y, a Φ és a Ψ lefelé haladó ágai jobbról balra ferdén metszett végükön enyhén balra görbülnek; ezenkívül nagyon enyhe vastagítások jelzik egyes vízszintes vonások végeit: a Γ-ét és a T-ét, s néha az E középső vonaláét is. E sajátosságok megfigyelése lehetővé teszi, hogy a kódexet a bibliai majusculum kronológiai fejlődésének keretében elhelyezzük. A Vaticanus határozottan a „tökéletesség fázisába” tartozik, ahol a kánon pontos betartása és a kivitelezés természetessége és spontaneitása harmónikus egyensúlyban van. E jellemzők összessége arra indította Cavallót, hogy a B kódex megírását a IV.sz. közepére datálja, kissé korábbra, mint a hozzá igen közel álló Sinaiticus-ét, amelyet kb. 360-ra helyez.

Mint fentebb mondtuk, a szöveget három ill. két hasámban írták. A betűk 2-2,5 milliméteres négyzetekbe írhatók. A háromhasábos tördelés mindegyik sora kb. 16 betűt tartalmaz. Hogy a szavakat ne kelljen elválasztani, a sor végén egy-két betű sok esetben kisebb, vagy túlnyúlik a soron. A betűk alakja nem változik ilyenkor, kivéve az M-et, amely lehet „alexandriai” ductus, valamint az omegát, amely összelapulhat, és néhol „horgony” formát ölt. Ugyanezek a betűformák találhatóak – akár „kánonszerűek”, akár nem – az egyes könyvek elején és végén található címekben, valamint fejléceken.

A Vaticanus rendkívül mértékletes a görög szövegnek mind megjelenítésében, mind tagolásában. A scriptio continua¹³-ban írt szövegben nincs sem hehezet, sem ékezet. Az első kézből származó központosítás nagyon ritka. Helyenként használnak „kitöltő jelet”, hogy a sor vége ne maradjon üresen. Egy-egy könyvön belül a beosztást csupán diszkrét „üres helyek” érzékeltetik, bizonyos esetekben a bekezdés első sorának enyhe kiengedése; ezek közül egyeseket paragraphos¹⁴ is megjelöl. Egyetlen iniciálé sincs felnagyítva. Nincs más díszítő elem, mint a címetek aláhúzó vagy bekeretező szaggatott vonalak, valamint az egyes könyvek végén levő fő címetek kísérő vonalrajzok. Ezek díszítése nagyon egyszerű – a piros színt helyenként igen diszkrét módon használják – mindez erősen emlékeztet a Sinaiticus díszítésére.

¹³ Szóközök nélkül – a Szerk.

¹⁴ Egy kis vízszintes vonal az előző bekezdés utolsó sora alatt, pl. a 647., 734., 1084, 1101. és 1366. lapon.

Több másoló dolgozott-e a B codex megalkotásán? A szakemberek hármát, sőt négyet különböztetnek meg¹⁵. A betűk alakbeli különbségeire alapozni nehéz, mert az eredeti szöveget, amely elhalványodott, egy későbbi kéz majdnem teljesen átírta. A Sinaiticus esete is mutatja, milyen nehéz ezt a kritériumot használni. Ezzel szemben, akárcsak a Sinaiticusnál, itt is lehet azokra az apró különbségekre hivatkozni, amelyek a szöveg tagolásában (a > jel és a kiengedés használata), a címek írásában és díszítésében, valamint a helyesírási sajátosságokban mutatkoznak, mint pl. a nomina sacra rövidítése, vagy az itacizmus gyakorisága. Ezen elemek alapján Milne és Skeat kimutatta, hogy – az itt-ott mutatkozó eltérések ellenére – két kezét igen nagy valószínűséggel meg lehet különböztetni. Az első (A) másolta a 41-334. oldalakat (Ter 46,28 – 1 Kir 19,11) és a 625-944 oldalakat (Zsoltárok – Tóbiás); a második (B) a 335-624. oldalakat (1 Kir 19,11 – 2. Ezdrás), a 945-1234. oldalakat (Ózeás – Dániel), és az 1235-1518-ig tartó részt (Újszövetség).

Számos javítás – törlés, betoldás – minden bizonnyal a másolás során történt. Mindenesetre szükséges lenne a javítások mindegyikét újabb, alapos vizsgálat tárgyává tenni.

4. A kódex története

A javítások, glosszák és a szöveg- valamint díszítésbetoldások ugyan arról tanúskodnak, hogy a kódexet elég hosszú ideig szorgalmasan használták, ezt azonban nehéz időzíteni, még kevésbé lokalizálni a beavatkozásokat. Az az írnok, aki átírta a szöveget, meglepő ügyességről tett tanúságot. Vajon rendkívüli utánzó képességéből fakad-e ez, vagy abból, hogy az eredeti másolás óta nem sok idő telt el? Kiváló szakmai tudása megkülönbözteti attól, aki az 1206-os oldalt írta át úgy, hogy a kisbetűs formákat összekeverte a nagybetűsökkel, és trémákat tett a iotákra. Vajjon ugyanez a kéz írt-e a margókra ugyanezen az oldalon egy sor scholiát? Kurzív írását a XII. sz. második felére lehet időzíteni. És milyen korban fűzték az irathoz a tarka szalagdíszeket és az iniciálékat, amelyek minden egyes könyv elejét jelölik? A motívumok a X. századi konstantinápolyi díszítésre jellemzők, de primitívebb formában és ügyetlen kivitelben – ez inkább magyarázható lenne XI. vagy a XI. századi, sőt, még későbbi eredettel. Ami Clément barátot illeti, aki a 238. és a 624. oldalra ráírta a nevét, azon túlmenően, hogy nem könnyű őt időben elhelyezni (a XI. és a XIII. század között?), semmi sem bizonyítja, hogy belenyúlt volna a kódexbe, és hogyan. Arra vonatkozóan sincs semmilyen komoly jelzés, hogy a kódex, egyéb híres onciáléktól eltérően, valamikor Dél-Olaszországban időzött volna.

A XV.sz.-ban találunk végre utalást a kódexre. Biztosnak látszik, hogy Bessarion a Marcianus gr. 6-nak legalább egy részét a Vaticanus-ról másolta le,

¹⁵ L. Milne-Skeat, *Scribes and Correctors*, 87-90.o.

tehát volt az ő kezében¹⁶. De milyen körülmények között? Az előtt-e, hogy a kötet a Vatikáni Könyvtárba került, vagy később, ahol, úgy tűnik, 1475 óta található¹⁷? A kódex eredete kétség kívül világosabbá válna, ha ki lehetne deríteni, milyen körülmények között folyt le a kiegészítő munka, amely – a másoló írása alapján – a XV.sz. első felére időzíthető. De az ő személyét mindeddig nem sikerült azonosítani, és a kötetben nem történik említés arról – amit Marcati hitt –, hogy J. Chortasmenosnak, a pátriárka jegyzőjének tulajdona lett volna, s nincs is benne olyan betoldás, amelyet bizonyossággal neki tulajdoníthatnánk. Legutóbb T. C. Skeat hangsúlyozta a XV.századi „retaurációs” munka furcsa módon sietős, hanyag jellegét és – fenntartással – azt a hipotézist állította fel, miszerint a kódexet, amelyet Konstantinápolyban fedeztek fel kevéssel a görög delegációnak a firenzei zsinatra történt elutazása előtt, sietve kiegészítették, hogy ajándékba adják a pápának. A feltételezés csábító, de nincs igazolható alapja. Annyi bizonyos, hogy a kódex 1475 óta a Vatikáni Könyvtár tulajdona, s csak rövid időre került el onnan: 1797-től 1815-ig Párizsban volt. Története ebben az időszakban egybefonódik a vele kapcsolatos kutatások történetével. (Paul Canart)

II. AZ ÓSZÖVETSÉG SZÖVEGE

A görög Biblia hiteles szövegei (szó szerint: tanúi, bizonyágai) között a *Vaticanus* (B) páratlan helyet foglal el, s ez különösen érvényes az Ószövetségre, amely kevesebb ősi tanúval rendelkezik. A három „nagy” unciálé közül elismerten ez a legrégebbi. Kevésbé teljes, mint az *Alexandrinus* (A), de tisztább. A mérete nem olyan impozáns, mint a *Sinaiticus* (S, az ószövetségi részben), viszont kétségkívül gondosabb kivitelű és kevésbé javított.

A) A könyvek általános elrendezése és sorrendje

Alfred Rahlfs már 1899-ben kimutatta, hogy a *Vaticanus* könyveinek sorrendjét legjobban szent Atanáz 367-ből való 39. Ünnepi Levelére való hivatkozással lehet megmagyarázni. Ezt az állítást azóta nem cáfolták meg. Magyarázatot ad – többek között – például a Makkabeusok két könyvének szándékos kihagyására. Sőt, szent Atanáz 353-ban írt Apologia Konstansznak c. művében kijelenti, hogy tizenöt évvel korábban bibliákat adott I. Konstansznak (+ 350) és Eberhard Nestle úgy vélte, hogy a *Vaticanus* ekkor jutott el Rómába¹⁸.

¹⁶ J. Sagi, *Problema historica codicis B, "Divus Thomas" (Piacenza)*, 75 (1972), 9-13.o.

¹⁷ Az 1475-ös leltárban ez áll: „Biblia. Ex membr. In rubeo” (Devreesse, *Le fonds grec*, 73.o.) T.C.Skeat szerint nincs ok arra, hogy kétségbe vonjuk, hogy a B kódexről van szó, amelyet 1481-ben így írtak le: „Biblia in tribus columnis, ex membranis in rubeo” (T.C. Skeat, *The Codex Vaticanus in the Fifteenth Century*, "Journal of Theological Studies", n.s. 35 1984, 454-465.o.)

¹⁸ Eb. Nestle, *Einführung in das Griechische Neue Testament*, Göttingen, 1909³, 200.o.

Kockázatos dolog ilyen pontosnak lenni. De az a feltételezés, hogy az alexandriai scriptoriumnak császári felkérést kellett teljesítenie, nem valószínű. A munka gondossága és szervezettsége a B-ben mindenképpen szervezett műhelyre vall. Vélhető tehát, hogy a B alexandriai és egyiptomi eredetű, de nincs biztos adatunk arra nézve, hogy a kódexet ilyen korán Rómába küldték volna.

Akkor, amikor a B-t másolták – általános vélemény szerint a IV.sz.-ban – az ilyen típusú nagy kódexek készítése és használata még új volt, sőt, talán egészen új. A B közvetlen modelljéről semmit sem mondhatunk. Közele ősei kisebb papirusz-kódexek lehettek, amelyek egy, legfeljebb két nagy bibliai könyvet tartalmaztak (pld. Ezekiel, Dániel, Eszter, mint a 967 sz. kódex), vagy a még annál is kisebb terjedelmű tekercsek. Az Újszövetségtől eltérően ugyanis, amelynek terjedésében a tekercs-forma gyakorlatilag semmi helyet nem foglalt el, a görög Ószövetség ezen az előkelőbb módon terjedt el először, mégpedig legalább a Kr.u.-i II. századig.

A másolóműhely vezetője a másolat megtervezésénél többféle megfontolást tarthatott szem előtt.

Ha rendelkezésére állt egy jóváhagyott szentírási kánon, követhette annak sorrendjét. Az Atanáz-féle listát legkésőbb 367-ben rögzíthették, a híres Ünnepi levél időpontjában, sőt lehet, hogy már korábban is megvolt, és a B esetleg a lista kötelező használata alapján készült. De ez a magyarázat nem elégséges. A B-ben „a kezdőknek szánt” könyvek (Bölcsesség, Siracide, Eszter, Judith, Tóbiás) nincsenek különválasztva, be vannak sorolva az Ószövetség bölcsességi könyvei és a Próféták közé. Ugyanakkor az is valószínű, hogy voltak olyan könyv-sorrendek is (sequentia), amelyeket széles körben elfogadtak, mint például az Oktateuchusz-Királyok-at, a Próféták sorrendjét (élükön a Tizenkettővel – bár vannak kivételek, pl. a S is), a bölcsességi könyveket (melyben a Jób és a Zsoltárok könyvének helye változó).

A valóságban a B könyveinek sorrendje megmagyarázható azzal, hogy kompromisszumot akartak kötni: követni egy bevett szokást, és tekintetbe venni az alexandriai atanázi kánont. Vizsgáljuk meg ezt közelebbről!

Az Oktateuchusz-Királyok teljesen normális sorrendje után ott találjuk – ahogyan az egyébként gyakori – az 1-2. Krónikákat, és – ez ugyancsak gyakran előfordul – az A és B Ezdrást (nevezetesen a latin bibliák 3. Ezdrás könyvét és Ezdrás-Nehemiást egy könyvben). Ez az elrendezés arról a keresztény irányzatról tanuskodik, amely szerint a történeti könyveket szívesebben közlik időrendi sorrendben. Az egész anyag majdnem teljesen üres lappal végződik (624.o.), a quinion közepén, annak jeleként, hogy egy nagy rész lezárult.

Az új szekció egyébként eltér az eddigiektől: két és nem három hasábos tördelést alkalmaz, mivel a bölcsességi könyveket – hagyományosan – értelemszerű sorok szerint másolják, nem pedig folyamatosan, mint a többi könyvet. A Zsoltároskönyv van az élen, utána a héber kánon három bölcsességi könyve, a

Példabeszédek, a Prédikátor (Qohelet) és az Énekek Éneke. Figyelemreméltó, hogy Jób is itt található. Ez a könyv egyébként rendszerint megelőzi a bölcsességi könyveket; ritkán az is előfordul, hogy követi azokat (S, 613). A B-ben a bölcsességi könyvek közé van helyezve. Valójában az atanázi kánon szerint kerül az Énekek Énekét követő helyre. De a hagyományos sorrend csak megszakadt, nem borult fel, mert az atanázi kánon „kezdőknek szánt” könyveit tartalmazó szekció itt jelenik meg, élén a Bölcsességgel és a Sírak fia könyvével. A 46-os (Paris, B.N., Coislin 4) és a 631-es (az előbbi másolata) minuszculák azt tanúsítják, hogy a B sorrendje a bölcsességi könyveket illetően nem áll példa nélkül. A 46-os és a 631-es kódex Hexaszófió-nak (ἑξασόφιον) nevezi a hat bölcsességi könyv együttesét.

A B elrendezése azzal, hogy a héber bölcsességi könyveket a kezdőknek szánt csoport után helyezi, kifejezi azt a szándékot, hogy ezt az öt könyvet együtt akarja tartani, de azt is bizonyítja, hogy ismeri az atanázi kánon beosztását. Egyébként a csoportosítás mesterkélten jelleget megmutatkozik a szövegcsaládok vizsgálatánál. Az 55-ös minusculum (Róma, B.A.V., Reg. gr.1) közel áll a B-hez az A-B Ezdrás, Eszter, Judith, Tóbiás könyvek tekintetében, ezeket azonban szokott rendnek megfelelően csoportosítja; ez annak a jele, hogy B oldotta fel a sorozatot.

Ami az Eszter-Judit-Tóbiás sorrendet illeti, megjegyezzük, hogy ez egyike a görög kódexekben található leggyakoribb sorrendnek; a másik sorrend az Eszter-Tóbiás-Judith, ezt az S-ben és az A-ban találjuk.

A bölcsességi könyvek (kéthasábos) és az Eszter-Judith-Tóbiás (háromhasábos) együttesét folyamatosan másolták: a másoló nem érezte szükségét annak, hogy a következő lapra menjen át, amikor megkezdte a Bölcsesség könyvét (ez a kezdőknek szánt első könyv), vagy Eszter könyvét (amely a Sapienciálisok utolsó könyve, egyben áttérés a három hasábra). A könyvek sora egy füzet utolsó oldalán (944.o.) fejeződik be.

A Próféták könyvei tehát új füzetben (50.) kezdődnek. Szokás szerint elől áll a Tizenkettő, a görög szövegekre jellemző sorrendben (Ózeás, Ámosz, Mikeás, Joel, Abdiás, Jónás, stb.). Jeremiás után következnek a könyv függelékei, a görögben leggyakoribb sorrendben: a Báruk 1-5 közvetlenül kapcsolódik Jeremiás könyvéhez; ezután következnek a Siralmak és Jeremiás levele (a latin szövegekben Bar 6. fej. a XIII. sz. óta). Az Ószövetség így Dániellel fejeződik be, Dániel könyvét követik a könyv kiegészítések (Zsuzsanna, a Szép és a Sárkány), pontosan egy füzet közepén, egy alig megkezdett hátlapon (1234.o.). Az Újszövetség a következő előlapon kezdődik (1235.o.). Megállapítjuk: az Atanáz szerint a kezdőknek szánt könyvek, melyek a B-ben Jób után következnek egy csoportban, ugyanolyan sorrendben, mint az Ünnepi Levélben, nem felelnek meg pontosan a héber Biblia szokásos (héber) kánonjából hiányzó könyveknek. Egyrészt Jeremiás kiegészítései (Baruk, a Siralmak, Jeremiás levele) magát a

könyvet követik, ugyanez áll Dánielre is (lefelől Zsuzsanna története; a három fiú éneke a 3.fejezetben; A Szép és a Sárkány a végén); ugyanígy találjuk Esztert is a maga kiegészítéseivel Judith és Tóbiás mellett. Ami a Makabeusok könyveit illeti – amelyeket az Ünnepi Levél nem említ –, megállapíthatjuk, hogy számukra nincs hely a B-ben¹⁹.

A B fő szerkesztője-tervezője három nagy együttest különböztetett meg az Ószövetségben. Az első csoportban a történeti könyvek harminckét és fél quiniont foglalnak el – pontosan ennyit az utolsó, majdnem üresen maradt lappal (624.o.). A második könyvcsoport – a bölcsességi könyvek, valamint Eszter-Judith-Tóbiás könyve – a következő előlapon (625.o.) kezdődik és a 49.füzettel végződik. A harmadik rész – a Prófétai könyvek – az 50. füzettel kezdődik, és a 64. füzet alig elkezdett középső hátlapján fejeződik be (1234.o.). Az Újszövetség a következő előlapon kezdődik, a quinion második felén.

Ha szem előtt tartjuk, hogy a B quinionokból áll, vagyis olyan füzetekből, melyek mindegyike 20 nagy oldalt tartalmaz, meglepő, hogy milyen pontosan alkalmazkodik mindhárom rész a fél-quinion mértékhez. Véletlen volna-e, hogy az elsőből a másodikba és a harmadikból a negyedikbe (Újszövetség) való átmenet a quinion közepére esik, a másodikból a harmadikba való átmenet viszont füzetcserével jár? Ennek a kérdésnek a megoldására nem látok technikai magyarázatot; mindenesetre fel kell tételeznünk, hogy a másolóműhely igen jól volt megszervezve.

Végezetül az Ószövetséggel kapcsolatban a kódex beosztását illetően meg kell állapítani, hogy a B ugyan tartja magát az alexandriai atanázi kánonhoz – ehhez nem fér kétség –, de valami nehezen kideríthető okból – hagyomány vagy reakció? – de megkerüli annak legfőbb jellemzőjét: a kezdőknek szánt könyvek elkülönítését. Pedig elég lett volna megfordítani a második és a harmadik csoport sorrendjét, és az Ószövetség végére helyezni a szóban forgó öt könyvet. A B kódikológiai szerkezete azonban nem teszi lehetővé ezt az áthelyezést. A bölcsességi könyvek a Próféták közé helyezett öt könyv semmiben sem különbözik a többitől. Csak a könyvek sorrendje marad, példa nélkül.

2. A szöveg beosztásai

A bibliai szöveg felosztása számozott egységekre megkönnyíti a keresett részek megtalálását; lehetővé tette a Szentírás lectio continua²⁰ formájában történő terjesztését. Emellett megtalálhatók azok a jelzések is, amelyek a liturgiában szereplő perikopák kezdetét és végét adják meg. Ahhoz, hogy a részek számo-

¹⁹ Ez kódex-tudományi szempontból biztos. Ld. Eb. Nestle, in: Theologische Literaturzeitung 20, 1895, 146-150.h.

²⁰ Folyamatos szentírási szöveg, szemben a lecionáriumokkal, amelyek csak az istentiszteleteken felolvasott részeket tartalmazzák.

zási rendszere tökéletesen elérje célját, minden egyes résznél szerepelnie kellett a megfelelő összefoglalásoknak is. A számozott összefoglalások (τίτλοι) állhattak az egyes könyvek elején; ilyenkor a megfelelő résznél a számot a szöveg margóján újra kiteszik, sőt, magát az összefoglalást is, más, megkülönböztető betűtípussal (pl. míniummal). Erre vonatkozó részletes tanulmányok még nem állnak a rendelkezésünkre. Nem tehetünk tehát egyebet, mint hogy röviden leírjuk a B-ben előforduló rendszereket.

B) A KÓDEX ELSŐ KIADÁSA

A B-t a XV. sz. utolsó évtizedeitől kezdve őrzik a Vatikánban, de kezdetben elsősorban nem az Ószövetség tanulmányozására használták.. Ugyanis a XVI. sz. első felében a Szeptuaginta még kis helyet foglal el a Biblia filológiai vizsgálatában. A figyelem kizárólag a héber szövegre irányul. Tehát főleg – vagy inkább kizárólag – az Újszövetség vonatkozásában használták, és kerestek benne eligazítást (Bombatius, Erasmus). A régi kölcsönzési listák szerint lehetséges, hogy a B-t 1539-ben kikölcsönözték. De következtethetünk-e valamire ebből a tényből?

Azt mindenesetre tudjuk, hogy a B szerepel Guglielmo Sirleto leltárában (1548) a 295. sz. alatt (294-ből), a margón az *in arm* (= a szekrényben) megjegyzéssel²¹. A szent könyvek kánonjáról és a Vulgátáról, mint legfőbb tekintélyről folytatott viták közepette a tridenti atyák 1546 március 17-én kifejezték azon óhajukat, hogy a pápa járuljon hozzá ahhoz, hogy a lehető legpontosabb kiadásban tegyék közzé a Vulgátát, valamint a görög és a héber Szentírást²². A kihirdetett szövegek nem tesznek említést erről, de az atyák kívánsága nem merült feledésbe. Amint az a legátus-bíborosoknak Farnese bíboroshoz intézett április 26-i leveléből kiderül, a levél írói azt az óhajukat fejezték ki a pápának, hogy vállalkozzon a következőre: „di far corregger prima la nostra editione latina e poi anco la greca et la hebrea”²³. H. Jedin szerint a zsinati ülészakok első két nagy időszaka után két, Cervinihez közelálló tudós azonnal nekilátott a Szeptuaginta és a görög Újszövetség átvizsgálásának: Sirleto és Nicolo Majorano²⁴. Az 1546 áprilisi Sirleto-Cervini levélváltás valóban arról tanúskodik, milyen nagy jelentőséget tulajdonít az előbbi a Szeptuagintának, a latin és görög atyák Bibliájának²⁵. Egyébként tudjuk, hogy Nicolo Majorano, mielőtt Molfetta püspöke lett volna (1553), feljegyzéseket készített a *Vaticanusról*, mind az Új- mind az Ószövetségről²⁶. Erről számol be Andreas Masiusnak egy

²¹ R. Devreesse, *Le fonds grec de la bibliotheque vatcane des origines a Paul V* (Studi e Testi, 244), Citta del Vaticano, 1965, 403. és 499. o.

²² CT (= Concilium Tridentinum, kiadta: Societas Goerresiana, Freiburg i. Br.), V. 29.o.

²³ "Először javíttassa ki a mi latin kiadásunkat, azután a görögöt és hébert is", CT X, 471.o. 13-14. sor.

²⁴ H. Jedin, *Geschichte des Konzils von Trient*, II. Freiburg, 1957, 81.o.

²⁵ CT X, 935.o.

²⁶ P. Batiffol, *La Vaticane de Paul III. a Paul V. d'apres des documents nouveaux*, Paris, 1890, 84-85.o.

levele, amelyet 1554 február 25-én intézett Latino Latiniehez. Ezeket a feljegyzéseket nem adták ki. Ha hihetünk Latino Latininek, Sirleto és Torres attól tartottak, hogy az eretnekek rosszul használják fel a B variánsait²⁷. Ugyanezekben az években Andreas Masius (1514?-1573), aki 1558-ban Rómában lakott, valószínűleg megjegyzéseket írt Józsuéhez a *Vaticanus*-ban, ahhoz a kiadáshoz, amely 1574-ben jelent meg²⁸.

Annál is jelentősebb, hogy az Ószövetség 1586-1587-ben megjelent nagy római kiadásának előkészítésében a B döntő szerepet játszott. A Sixtina elkészítésének történetét eddig nem tanulmányozták részleteiben. Ami biztos, az az, hogy a munkát nagytudású szakemberek végezték; az oratoriánus Jacques Le Long megkísérelte felsorolni a nevüket²⁹. Néhány közülük: Guglielmo Sirleto (1514-1585; bíboros 1565); Antonio Carafa (1538-1591; bíboros 1568); Padro Chacón vagy Ciaconio (1527-1581), Jean Maldonat (1534-1583), Francesco Torres vagy Turianus (1509-1584), Flaminio de Nobili (24) (1533-1590), Fulvio Orsini (1529-1600), Pierre Morin (1531-1608)(25) és Antonio Agelli (1532-1608). Maga V. Sixtus, aki akkor még Montalto bíboros volt, 1578 körül javasolta XIII. Gergelynek, hogy adja ki „nagyon megbízható kéziratok alapján a Hetvenek Bibliáját, amelyet mind a latin, mind a görög egyház használt az apostoli idők óta”³⁰.

Paul de Lagarde-ot követően A. Rahlfs rámutatott arra, hogy ott, ahol a B szövege rendelkezésre állt, ott a Sixtina egy Aldina (Velece, 1519), javítva a B alapján³¹. Rahlfs egyébként 1909-ben abban a megtiszteltetésben részesült, hogy Giovanni Merhati kezében láthatta azt a jegyzetektől hemzsegő példányt, amelyről a kiadás készült³². Az Aldinának ez a materiális függősége nem túl feltűnő, legfeljebb a helyesírási részletekben, amelyeket még egy figyelmes ellenőrzés is elhanyagolhatott, vagy a tipográfiai küllemben, pl. a *subscriptio*-kban. Annyi bizonyos, hogy a B képviselte a legfőbb tekintélyt, és a javítások után az Aldina a B legfőbb jellemzőit tükrözte.

A római tudósok kimutatták a B páratlan értékét a görög és latin patrisztikai idézetek összehasonlítása alapján³³, és el is nyerték a megérdemelt elismerésü-

²⁷ Uo., 85.o.

²⁸ J. M. Gijzen, Masius (Maes) címszó, in: Nationaal Biographisch Woordenboek, 4. kötet, Brüsszel, 1970, 545-549. hasáb.

²⁹ J. Le Long, Bibliotheca Sacra, 3. kiadás, Párizs, 1723, I. kötet, 187-190.o.

³⁰ Így tudósít erről Carafa bíboros a Sixtina-féle kiadás élen található levelében. A szöveg könnyen elérhető a következő helyen: H.B. Swete, An Introduction to the Old Testament in Greek, 2. kiad. Cambridge, 1902., 174-175.o.

³¹ A. Rahlfs, Die Abhängigkeit der Sixtinischen Septuaginta-Ausgabe von der aldinischen, in: Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 33, 1913, 30-46.o.

³² Cod. Vat. gr. 1239, d'Agellius megjegyzéseivel. Ezt a példányt adták a nyomdának.

³³ "... intelleximus cum ex ipsa collatione tum e sacrorum veterum scriptorum consensione, Vaticanum codicem non solum vetustate verum etiam bonitate caeteris anteire" Carafa bíboros előszava, in: Swete, An Introduction, 182.o.

ket, hiszen a katolikus és protestáns Szeptuaginta-kiadások, Tischendorfot is beleértve, nagy többségükben a Sixtina-kiadás kópiái. H. B. Swete írhatta 1900-ban: „It is a fortunate circumstance that the authority of the Vatican was given before the end of the sixteenth century to a text of the LXX which is approximately pure”³⁴.

A Sixtina kinyomtatása 1582-ben kezdődött. Noha a címben az 1586-os dátum szerepel (gyakran kézzel 1587-re javítva), csak a következő év májusában fejezték be. Utána következett egy latin fordítás, az egyházatyák műveiből származó bőséges megjegyzésekkel, amelyet Nobili készített. Ezek a mesteri munkák, melyeket a B kiadásának és fordításának lehetett tekinteni, elegendők voltak a kor biblikusai számára. Az érdeklődés ezután már csak az Újszövetség felé fordul. Pl. Walton Polyglottája, amely a Sixtina szövegét nyomtatja ki és bőségesen használja Nobilit, nem idézi B-t az Ószövetség vonatkozásában (hott ezt megteszi az Újszövetséget illetően, a VI. kötet egyik függelékében).

C/ A SZÖVEG JELLEMZŐ JEGYEI ÉS ÉRTÉKE

1. Különbéféle vélemények a B-ről

Semmiféle egyszerű megfogalmazás nem alkalmas arra, hogy meghatározzuk a B értékét. A Szeptuaginta szövegének egészét tekintve a szövegtanúk sorában általában a B a legkevésbé revideált, és az eredeti megfogalmazáshoz a legközelebb áll – ennél többet nem mondhatunk. E téren a Sixtina kiadónak megállapítása nem avult el, éppen ellenkezőleg: jobban alá van támasztva.

A mai tudósok véleményalkotása a B-t illetően nagy mértékben azoknak az elgondolásoknak tulajdonítható, amelyek a Septuagintával kapcsolatban korábban kialakultak. A kutatók régtől fogva arra törekedtek, hogy az egyes szöveg-tanúkat besorolják a Szent Jeromos által leírt három kategória egyikébe. Ő a Krónikák könyvéhez írt előszavában (*Si Septuaginta*) *trifaria varietas*-ról beszél, amelyek a következők: Hesychius Egyiptomban, Pamphilius (Origenész) Cézáréában és Lucianus Antiochiában és Konstantinápolyban. 1857-ig (ekkor jelent meg A. Mai kiadása) ezek a vélemények szinte mind azon az általánosan igazolt feltételezésen alapultak, hogy V. Sixtus kiadása képviseli B-t. E nézetek közül néhányat, amelyeket Jacques Le Long³⁵ jelzett, pontosítottunk, másokat azonosítottunk.

Andreas Masius Józsuéről szóló kommentárjában úgy véli, hogy a *Vaticanus* kiváló tanúja szövege a Szeptuaginta „egyszerű” (Theodotion által nem kiegé-

³⁴ "Szerencsés körülmény, hogy a tizenhatodik század vége előtt a Szeptuaginta szövege esetében a Vatikáni kódex tekintélyét vették alapul. Ez ugyanis megközelítően tiszta." H. B. Swete, *An Introduction*, 182.o.

³⁵ J. le Long, *Bibliotheca Sacra*, 3. kiad. Párizs, 1723, I. kötet, 150-160.o.

szített) változatának, de a lucianusi recenzió rontott rajta³⁶; Masius (1514-1573) 1574-ben már nem élt.

Időközben megjelent a római kiadás (1586-1587). Ekkor azonban egy fontos esemény történik: 1628-ban megérkezik az *Alexandrinus* Londonba, s természetesen az angol tudósoké az első termés. Az egész XVII. sz.-ban, s később is, azon verseng a két fél, hogy be tudják-e bizonyítani az *Alexandrinus* felsőbbségét a *Vaticanus* felett, vagy fordítva.

Így például Jean Morin oratoriánus szerzetes, (1591-1659), aki, mivel meg volt győződve a római kiadás kitünő voltáról, és azt újra ki is nyomatta 1628-ban, Nobili latin fordításával együtt – azt írhatta Patrick Young – vagy Junius – angol tudósnak, amikor az elküldte neki az *Alexandrinus* szerinti Jób-kiadását és egy teljes kiadást is tervezett, hogy az A-t Hesychius revíziójához kell sorolni, a B pedig inkább origenészi (ez az ő felfogásában azt jelentette, hogy nincs benne retusálás), és nem lucianusi, amint azt az általa Masiusnak tulajdonított tézis állítja³⁷.

1655-ben James Ussher (1580-1656) Masius megállapításának ugyanilyen téves értelmezéséből kiindulva azt állítja, hogy a *Vaticanus* nem lehet lucianusi, mivel a Tizenkét Próféta Barberini-kódexe (B.A.V., Barberini gr.549; 86. jelzés) olyan lucianusi olvasatokat tartalmaz, amelyeknek nincs megfelelőjük a B-ben (kivéve egyet)³⁸.

1705-ben Joannes Ernestus Grabe (1666-1711) egy John Mill-hez³⁹ intézett hosszú levelében úgy véli, hogy a Bírakat illetően a B Hesychiust (és Alexandriát) képviseli, tehát nagyon romlott szöveg. Ez a vélemény újra felbukkan az egész római kiadásban; szerinte az *Alexandrinus*, amelyen a az ő kiadása alapul (az Octateuque 1707-ben jelenik meg), jobb.

Maga az oratoriánus Jacques Le Long (1665-1721) egy római levelezőtársának, E.R.-nek (valószínűleg Eusebe Renaudot-nak) tanúsága szerint (E.R.-nek volt lehetősége arra, hogy igen figyelmesen megvizsgálja a kódexet), nem tartja a művet nagy becsben: *in quo multa reperiuntur manu recentiori emendata, non est adeo antiquus nec bonae notae, cum erratum saepe fuerit ab antiquario*⁴⁰.

Ezeket a véleményeket mérlegelnünk kell. Figyelembe kell venni, hogy ekkor még em álltak a kutatók rendelkezésre az összehasonlítás és ellenőrzés mai

³⁶ A. Masius, *Iosuae imperatoris historia illustrata atque explicata*, Anvers, 1574, első rész, 6., 123. és 125.o., főként a 125.o.: *Continet autem Vaticanus codex, longe ille quidem vetustissimus, editionem simplicem έβδομηκοιτα δυο, neque suppletam aliena interpretatione: sed nisi fallor, a Luciano martyre, emendandi studio nonnihil contaminatam, hoc est eam, quam κοινην vocare solebant.*

³⁷ Jean Morin, *Antiquitates Ecclesiae Orientalis*, London, 1682, 54. docum., 272-288.o.

³⁸ Jacobi Usserii Armachani, *De Graeca Septuaginta Interpretum versione Syntagma*, London, 1655, 85-88.o.

³⁹ J. E. Grabe, *Epistula qua ostenditur libri Iudicum genuinum LXX interpretum versionem eam esse quam MS. codex Alexandrinus exhibet...*, Oxford, 1705, ld. Prolegomena.

⁴⁰ J. le Long, *Bibliotheca Sacra*, 3. kiad., Párizs, 1723, I. kötet, 160.o.

eszközei. Főképen nem szabad általánosítani. Grabe már érzékelte a Bírák különleges sajátosságát, és tudta, hogy ezt a szöveget idézi Szent Atanáz: ez két fontos adat. 1894-ben F. C. Burkitt (1864-1935) latin patrisztikus idézetek alapján adja ki Tyconius *Liber regularum* c. munkáját, és bebizonyítja, hogy a B-ben betoldások vannak, különösen Izaiásban⁴¹, amit a jelenlegi kutatás is elismer azzal, hogy Izaiás B-jét az origenészi kódexcsaládba sorolja. H. St. J. Thackeray a maga részéről kimutatja, hogy B bizonyos szekciói a z 1-4 Királyokban (Sámuel-Királyok) különleges recenzióról tanúskodnak; ezeket P. Dominique Barthélemy⁴² "Thodotion-kaige"-nak nevez el.

Az is lehet, hogy a B-t inkább Alexandriához kell kötni, mint Cézareához vagy Antióchiához. Ezt nem csupán egyes szövegrészletek támasztják alá (Cezárea és Alexandria nincsenek nagyon távol egymástól), hanem a B általános beosztása is. A fordulatot A. Rahlfs álláspontja hozta. Ha pedig Egyiptom felé kell néznünk, akkor nem Hesychiusra (róla semmit se tudunk), hanem Szent Atanáz Egyiptomára kell gondolnunk. A B egyes könyveinek részletes vizsgálata (ezt el lehetne végezni az A-ra, az S-re és a minusculumokra vonatkozóan is) ki fogja mutatni, hogy a szövegek ősisége és homogenitása nem volt célkitűzés, sőt még csak ideál sem a B másolásának idejében, hanem bizonyosan a minősége, olyan kritériumok szerint, amelyekről mi nem tudhatunk.

Hogy milyen nehéz és mennyi csapdát rejteget még ma is egy kimerítő kiértékelés megalkotása, az kiderül akkor, ha elolvassuk három nagy alapművet, Swete-ét (1900), Sidney Jellicone-ét (1968) és a párizsi „szeptantisták”-ét (1988)⁴³.

2. A B értéke a könyvek alapján

A szent könyveknek görög fordításait, nevezetesen a Kr.e.-i III. században készült Pentateuchust, és a II. sz.-ban (a szó héber értelmében vett) Prófétákat és később még néhány egyéb könyvet igen korán, már a keresztény kor előtt revideáltak – néha egymástól eltérő – héber kéziratok szerint. Így keletkezett a későbbi masszoréta szöveg, mely egyre inkább ragaszkodott a betű szerinti egyezéshez⁴⁴. Ez a mozgalom a keresztény kor előtt és elején a palesztinai judaizmusban szélesedett ki (a Théodotion-kaige csoport, melyet D. Barthélemy

⁴¹ F. C. Burkitt, *The Book of Rules of Tyconius* (Test and Studies, III., 1) Cambridge, 1894, CXVII. o.

⁴² D. Barthélemy, *Les Devanciers d'Aquila* (VTS, 10), Leiden, 1963.

⁴³ H. B. Swete, *An Introduction*, 486-489.o.; S. Jellicoe, *The Septuagint and Modern Study*, Oxford, 1968, 177-179.o.; Marguerite Harl, G. Dorival et O. Munnich, *La Bible grecque des Septante, Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*, Párizs, 1988, 133-134.o.

⁴⁴ B. Botte et P.-M. Bogaert, "Septante et versions grecques" címszó in: *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, XII. kötet, 68. füzet, Párizs, 536-691. hasáb.

professzor ismertetett), és általánosan elfogadottá vált a Kr. u.-i II. sz. elején Aquilával, Aqiba Rabbi tanítványával. A keresztény kiadók Cézáréában (Origenes, Pamphilius, Eusebius), Antiochiában (Lucianus?) és Alexandriában a zsidó recenziókat és Aquila új fordítását használták, és ezek alapján rendszeren módosításokat vezettek be. Úgyannyira, hogy ma már, különösen egyes könyvekben, nehéz megtalálni a legrégebbi görög verzió szövegét a zsidó és keresztény revíziók mögött, melyek során igyekeztek a görög szöveget ahhoz a héber változathoz igazítani, amely a II. sz.-tól kezdve a rabbinikus judaizmus körében általánosan elfogadottá vált.

A B mindettől relative védettnek látszik. De hogyan tudjuk meg, hogy hol sértetlen és hol retusálták? Az időközben előkerült papiruszok és a régi fordítások, amelyek a Szeptuaginta leszármazottai, néha lehetővé teszik, hogy messzebbre menjünk vissza a B-nél. Bizonyos későbbi minuscula kódexek (pl. az 55) is versenyre kelhetnek a B-vel. De semmi sem ér többet, mint egy régi tanúval igazolt görög nyelvű olvasat. Megérett az idő arra, hogy megkíséreljünk egy kimerítő értékelést. A Példabeszédek könyvét, a Prédikátor könyvét és az Énekek Énekét kivéve minden könyv megjelent már kritikai kiadásban: vagy Cambridge-ben (Octateuchus, I-IV Királyok, I-II Krónikák, A-B Ezdrás, Eszter, Judith, Tóbiás), vagy Göttingenben (Teremtés, Kivonulás, Leviták, Számok, Második Törvénykönyv, A-B Ezdrás, Eszter, Judith, Tóbiás, Zsoltárok, Jób, Bölcsesség, Sirák, az összes próféták).

ÖSSZEFOGLALÁS

Fényűző aszkézise az értelemnek és arisztokratikus mérséklete az eszközöknek – ez jellemzi a *Vaticanus*-t mind tartalmában, mind formájában. Ez a kódex, amely egy hagyományokkal rendelkező Egyházat szolgáló, szervezett scriptoriumban készült, nem lehet improvizáció, vaktában tett döntések szüleménye, még ha a kérdéses kritériumok ismeretlenek is előttünk. Ebben az értelemben beszélhetünk mi a *Vaticanus* homogén voltáról, mely az azt létrehozó másológyműhely munkáját dicséri.

A kódexben nem észlelhető semmilyen átfogó recenzió szándéka, mint az Origenész kiadásában, aki csillagot és a betoldójelet alkalmaz, vagy az *Alexandrinusban*, amely a hosszabb szövegeket részesíti előnyben. Nem figyelhető meg benne az az atticizmus-mánia sem, amely messzemenően jellemzi a lucianuszi vagy antióchiai kiadásra. Effajta kiadói egyöntetűség, ha létezne is, úgyszólván csak felszínes dolog volna. De lényegi egyöntetűséget sem találunk a kódexben. A szöveg minősége a Pentateuchuson belül is változik; egy origeneszi Izaiás iktatódik a Próféták elég tiszta sorába, a Tizenkettő és Jeremiás közé. A Bírákban és a Királyok egyes részeiben az ú.n. „Théodotion-kaige” préhexapláris recenzióinak részletei jelennek meg.

A homogenitásnak ez a hiánya kétségkívül abból ered, hogy a másoláshoz használt modellek, kis *kódexek* vagy tekercsek mindegyikének aligha lehetett azonos a története. Az, hogy egészében véve nem nagyobb az egyenetlenség, az a másolóműhelynek, mint kiadónak köszönhető.

1. A szöveg könyvenkénti elemzése azt mutatja, hogy nem a hosszabb szövegekre esett a választás. Ismerhették a görög szövegek kiegészítéseit (Királyok, Jeremiás) vagy a hosszabb változatok (Tóbiás) létezését, de ezek átvételére nem törekedtek. Azokban a könyvekben, ahol a Szeptuaginta és a héber textus receptus között kisebbek az eltérések, a B rövidebb nem csak az origeneszi és a luciánuszi kiadásokhoz viszonyítva, de A-hoz képest is. A B tervezői az origeneszi erudíciót nem tekintették kötelező megoldásnak, kivéve Izaiásban. A hosszabbat választani gyakran annak a biztosítéka, hogy semmit se hagy ki az ember. A tervezők, valószínűleg a tények ismeretében, egyszerű szövegeket választottak. A gondos másolás pedig megtette a magáét.

2. A B szövegválasztó szempontjai nem egyedülállóak. A bölcsességi könyveket és a Prófétákat illetően (kivéve Izaiást) a B és az S egy úton jár. Ezenkívül az 55-ös minusculum (Vatikán, B.A.V., Reg.gr.. 1) is igen közel áll a B-hez a történeti könyvek egy részét illetően. Bizonyos minuszkuláknak viszont rövidebbek a szövegei a párhuzamos helyeken. A 46-os minuskula (Párizs, B.N., Coislin 4), a B-vel azonos helyre illeszti Jób könyvét, Tóbiásban pedig szorosán követi a B szövegét. Ezeknek a hasonlóságoknak valószínűleg az az eredete, hogy ezeknek a másolatoknak közös a felmenőjük, talán éppen az a másolóműhely, ahol a B készült⁴⁵. A műhely azonban korábbi döntések alapján dolgozott. Nem lehet egyedül a scriptoriumra hárítani a felelősséget azért, hogy Dániel első fordítását (LXX) mellőzték a Théodotionnak tulajdonított átdolgozás javára, sem azért, hogy Jób valamennyi kéziratában szerepelnek olyan félversek, amelyek eredetileg nem voltak benne. A Sirák könyve valamennyi görög másolatában szereplő hiba valószínűleg a B felmenőjére vezethető vissza. Továbbá abból, amit a B-ben ill. ebben a szövegcsaládban megfigyelhetünk, nem mutatható ki egy Hesychius vértanúnak (300) tulajdonítandó kiadás létezése. Az igazság az, hogy a IV. századi görög Biblia-kéziratok – amennyiben az atticizmusokból nem következtethetünk luciánuszi vagy antióchiai voltokra, vagy a kritikai jelzésekkel arra, hogy origenesziek ill. cezáriaiak – egy különálló csoportot alkotnak. Legfőbb jellemző vonásuk egyedül az, hogy elütnek az előző Bibliáktól – és ez a csoport többségében bizonyára egyiptomi szövegcsaláddal tartozott.

3. Bár a Hesychiusra való hivatkozás – e vértanúnak csak a nevét ismerjük Szent Jeromos révén – nem bizonyít semmit, Alexandria mégis elkerülhetetlenül a legvalószínűbb bölcsője a B-nek. Kétségtelen bizonyítékunk nincs erre, de a jelek ebbe az irányba mutatnak, és nem szól ellene semmi. A Zsoltároknál és

⁴⁵ Még a sokkal későbbi időkben is ritkán történt, hogy egy kódexet egyetlen mintáról készítsenek.

egyres további könyveknél is láttuk, hogy a szövegforma megérdemli az egyiptomi minősítést. Néhány helyen az is előfordul, hogy egy kopt vagy régi etióp fordítás, vagy valamelyik alexandriai atya idézete támogatja a *Vaticanust*. De ami a leglényegesebb: a könyvek sorrendje, amely egyedülálló, és a Makkabeusok hiánya nem magyarázható mással, mint az alexandriai Egyháznak a Szent Atanáz féle kánontól való függőségével. (Pierre-Maurice Bogaert, O.S.B.)

III. Az Újszövetség szövege

A Codex Vaticanus Graecus 1209 az egyik legrégebbi olyan görög kézirat, amely tartalmazza mind az Ó-, mind az Újszövetséget. Az újszövetségi könyvek sorrendje a következő: Mt, Mk, Lk, Jn, Csel, Jak, 1 Pét, 2 Pét, 1 Ján, 2 Ján, 3 Ján, Júd, Róm, 1 Kor, 2 Kor, Gal, Ef, Fil, Kol, 1 Tessz, 2 Tessz, Zsid. A kézirat a Zsid 9,14-nél megszakad, a καθαρι̃ szó közepén, a későbbi korból származó számozás szerint az 1518. oldallal. A Zsid levél folytatását és a Jelenések könyvét egy tizenötödik században folyóírással készült kézirattal pótolták; ismeretlenek ennek körülményei és a használt alapszöveg. Ezenkívül még ma is nyitott kérdés, hogy a Vatikáni Kódex eredetileg tartalmazta-e a pasztorális leveleket. (1 Tim, 2 Tim és Tít).

1. A szöveg fejezetei és a címek

Az újszövetségi szövegek felosztására a kódex nem használja sem az Ammóniusz-féle fejezetszámokat, sem Euzébiusz kánonjának számait, sem az „Euthaliai” számokat az Apostolok cselekedeteiben. A szöveg tagolása érdekében alkalmaztak azonban számos más módszert a kézirat története során, különböző alkalmakkor.

Ezek közül az első a kódex készítéséhez kapcsolódik, és abban áll, hogy a bekezdések jelzésére az első betű kissé kiáll a balszél felé (kiengedés), továbbá a bekezdések között kb. két betűmagasságnyi sorközt hagytak. Ilyenkor egy-egy sor egy része üres maradt, hogy az új bekezdés a bal lapszélen kezdődjék. A családfákat a Mt 1,2-16-ban és a Lk 3,23-28-ban, valamint a Boldogságokat a Mt 5,3-11-ben (a Lk-ban nem!) sajátos közökkel írták.

Egy másik módszer, amelyet nem ez a kézirat alkalmaz elsőként (előfordult már talán a negyedik és ötödik században is), számok írása a bal lapszélre, amelyek rövidebb részekre tagolják a szöveget. Ezek révén Máté evangéliuma 170 szakaszból áll, Márké 62-ből, Lukács evangéliuma 152-ből, János evangéliuma pedig 80 szakaszból.

Csupán két olyan kódexet ismerünk, amely ugyanezeket a szakaszokat használja: a Codex Zacynthius Rescriptus-t (Ξ) a hatodik századból a Lukács-

evangélium tagolására⁴⁶, továbbá az 579. számú minuscula-kódexet (Paris, Bibl. Nat. gr. 97, 13. század)⁴⁷.

Az Apostolok cselekedetei 36 részre van felosztva. A katolikus levelek közül a Jak 9, az 1 Pét 8 részre (a 2 Pét nincs osztva), az 1 Ján 11 részre (a 2 Ján és a 3 Ján nincs osztva), a Júd 2 részre. Pál apostol leveleiben a számozás folyamatos a következők szerint: Róm 1-21, 1 Kor 22-42, 2 Kor 43-53, Gal 54-58. a Galata levelet az Ef követi a 70. számú szakasszal kezdve, és a felosztás folytatódik a Fil, Kol és az 1-2 Tessz levéllel a 93. számig. Ez után a Zsid következik, kezdve az 59-es számmal (de csak a 60. szám olvasható). A szöveg a 64. számnál (a Zsid 9,14-nél) megszakad. Eszerint a Zsid közvetlenül a Gal után állhatott a kézirat egyik elődjében, vagyis abban a mintában, amelyből a számozást átvették. Az írnok egyszerűen lemásolta a számokat, nem törődve azzal, hogy összhangban vannak-e azok a könyvek itteni sorrendjével.

A Cselekedetek és a levelek szövegeit egy másik felosztással is ellátták, valószínűleg a hetedik és a kilencedik század között. Ebben a Csel 69 szakaszra oszlik, és a szakaszok azonosak a Codex Sinaiticus-éval a Csel 15,40-ig. A katolikus levelek szakaszai: Jak 5, 1 Pét 3, 2 Pét 2, 1 Ján 3, 2 Ján 2; a 3 Ján és Júd nincs szakaszokra osztva. Pál apostol leveleinek szakaszai: Róm 8, 1 Kor 11, 2 Kor 8, (az 1. és a 2. Kor folyamatos számozású), Gal 4, Ef 3, Fil 2, Kol 3, 1 Tessz 2, 2 Tessz 2 szakasz; a Zsid 9,1-nél az 5. szakasz kezdődik.

Egy későbbi időpontban a lapok szélére arab számjegyekkel odaírták a mai fejezetszámokat az egész Újszövetségben.

A szavak elválasztásával kapcsolatban meg kell említeni, hogy a későbbi másolás alkalmával másképpen választottak el; pl: a Mk 1,33-ban ἐπισυν=ηγμένη, B*; ἐπισυ=νηγμένη B²; az 5,13-ban εἶσ=ἦλθεν B*, εἶσ=ῆλθεν B².

Rendszeresen használt rövidítések: Ἰησοῦς helyett IC, IY, IN, Χριστός helyett KC, KY, KΩ, KN, KE, θεός helyett ΘC, ΘY, ΘΩ, ΘN, és valamivel ritkábban a πνεῦμα-t ΠNA. A sor végén álló καὶ-t általában rövidítik, a főnévragokat ugyancsak, különösen a többes számú birtokos esetet: τω.

Minden újszövetségi könyv elején és végén egyszerű megjelölést találunk (pl. ΚΑΘΑ ΜΑΘΘΑΙΟΝ, ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ)⁴⁸. Eredetileg minden könyv első szavát egyszerűen nagy kezdőbetűvel írták a szöveg többi részében hasz-

⁴⁶ Kiadta: S. P. Tregelles, Codex Zacynthius (Ξ), Greek Palimpsest Fragments of the Gospel of Saint Luke, London 1861. Ő a kéziratot a 8. századra helyezte.

⁴⁷ Vö. A. Schmidtke, Die Evangelien eines alten Uncialcodex (B - Text) nach einer Abschrift des dreizehnten Jahrhunderts, Lipsce, 1903.

⁴⁸ A páli leveleknél ezenkívül a megírás helyének (valószínűleg a 6. századból való) megjelölése is szerepel, pl. Róm: ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου, 1 Kor: ἐγράφη ἀπὸ Ἐφέσου, 2 Kor: ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων, Gal: ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης, Ef: ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης, Fil: ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης, Kol: ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης, 1 Tessz: ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν, 2 Tessz: ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

nált betűtípussal, de ezeket valaki később kivakarta, és a bal lapszélen nagyméretű, díszes, színes kezdőbetűvel helyettesítette.

A görög szöveg minden lapon 3 oszlopban helyezkedik el; minden teljes oszlopban 42 sor található⁴⁹. Zsid 9,14-től Jel végéig, ahol a minuscula szöveg képezi az Újszövetség befejező szakaszát, a szöveg ugyanúgy 3 oszlopba van rendezve, de oszloponként 35 vagy 36 sorba. (Stephen Pisano)

A Vatikáni kódex és a modern bibliafordítások

A Vatikáni kódex kiemelt helyet foglal el a bibliai szövegtanúk sorában, a nála kissé később keletkezett Sínei kódex-szel együtt. Az alábbiakban szeretnénk ezt egy példával szemléltetni.

A legújabb bibliafordításokban⁵⁰ – az Újszövetség görög szövegének kritikai kiadását (Nestle-Aland) követve – több helyen is azt látjuk, hogy a szövegben csak a versszám szerepel, a hozzá tartozó szöveg hiányzik. Az alábbiakban felsoroljuk ezeket a helyeket, és jelezzük, hogy a kihagyott szövegek megtalálhatók-e a Vatikáni ill. a Sínei kódexben:

	Szöveg	Vatikáni	Sínei
Mt	17,21 Ez a fajta pedig nem megy ki másképp, mint imádság és böjtölés által.	nem	<i>igen</i> (2. kéz)
	18,11 Mert az Emberfia üdvözíteni jött azt, ami elveszett.	nem	nem
	23,14 Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok! Mert megeszitek az özvegyek házáit, hosszú imádságokat mondván, ezért súlyosabb ítélet alá estek.	nem	nem
Mk	9,44 Ahol a férgük ki nem hal, és a tűzük el nem alszik.	nem	nem
	9,46 Ahol a férgük ki nem hal, és a tűzük el nem alszik.	nem	nem
	11,26 Hogyha ti meg nem bocsátotok, a ti Atyátok, aki a mennyekben van, ő sem bocsájtja meg nektek vétkeiteket.	nem	nem
	15,28 És beteljesedett az Írás, amely azt mondja: És a gonoszok közé számitattott.	nem	nem
Lk	23,17 Az ünnepnapon ugyanis szabadon kellett nekik bocsájtani egyet	nem	<i>igen</i>
Jn	5,4 Mert az Úr anyála időnként leszállt a tóba és felkavarta a vizet. Aki a víz felzavarása után először ment a tóba, meggyógyult, akármilyen betegségben sínylődött is.	nem	nem
Csel	8,37 Fülöp erre azt mondta: Ha hiszel teljes szivedből, akkor szabad. Az így felelt: Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia.	nem	nem
Csel	15,34 Szilás azonban jónak látta, hogy ott maradjon, ezért Júdás egyedül	nem	nem
	24,7 Ítélezni akartunk felette a magunk törvénye szerint. 7.v. Liziás ezredes azonban közbelépett, s nagy karhatalommal kiragadta őt a kezünkből. Egyben megparancsolta, hogy hozzád jöjjenek, akik vádat emelnek ellene.	nem	nem
	28,29 Ezeket mondta, mire a zsidók imentek tőle, s közben sokat vitakoztak egymás között.	nem	nem

⁴⁹ A háromhasábos kéziratok nagyon ritkák. Ilyen pl. a 048-as kézirat is (Vat.Gr. 2061).

⁵⁰ Például a Káldi-Neovulgáta Bibliafordításban: Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2004. Ezek a későbbi kiegészítések nem szerepelnek a II. Vatikáni Zsinat határozata nyomán készült revideált Vulgátában, a Neovulgátában sem (Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum Editio, Libreria Editrice Vaticana, 1986). A Katolikus Egyház rendelkezése szerint a katolikus bibliafordításokat ennek a kiadásnak a győzelembevételével kell készíteni.

A fenti példából látható, hogy milyen messzemenően támaszkodik a mai bibliai szövegkritika a Vatikáni kódexre, és hogy a legtöbb esetben ennek a szövegét tekinti a Biblia eredeti szövegének.

Ez is világosan mutatja a kódex egyedülálló értékét.